

Scitovsky Tibor: Egy „büszke magyar” emlékiratai*

Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1997.

Amit a magyar olvasó most kézbe vesz, az mindenekelőtt lebilincselő olvasmány. Az első fejezetek olyan korszakról festenek gazdag, életteli képet, amelyet legtöbben inkább csak regényekből és iskolai történelemkönyvekből ismerünk. Hogyan élt az első világháború előtt, alatt és után a magyar társadalom vezető rétege s annak egyik kiemelkedő, történelmi nevezetességű családja? Milyen volt e réteg társasági élete, mindennapjainak és ünnepeinek életformája, a ház urainak és alkalmazottainak viszonya? Hogyan fonódott össze a hagyományos úri középosztály a hivatalok és a bankok világával? Milyen szálak fűzték ezeket a köröket a külföldre? Mindez nem száraz elemzésekből, hanem vérbő, irodalmi igényű leírásból bontakozik ki. Kitűnő tollal megrajzolt emberi jellemekkel, bonyolult és ellentmondásos emberi viszonyokkal ismerkedünk meg.

Nem kevésbé érdekfeszítők a későbbi fejezetek. Eleven riportot olvashatunk a világhírű londoni közgazdasági egyetemről, a London School of Economicsről, azokban az izgalmas hónapokban, amikor a megmerevedett gondolkodás szélcsendes tantermeibe betört a keynesi intellektuális forradalom vihara. Izgalmas eseményekről kapunk beszámolót a második világháború idejéről, majd az angol és amerikai egyetemi életről villant fel képeket a könyv.

Noha Scitovsky Tibor inkább eseményeket ír le, barátokat és kollégákat jellemez, a társadalmi környezetet ábrázolja, és aránylag nem sokat beszél önmagáról, mire a könyv végére érünk, a szerző akarától függetlenül is kirajzolódik az önarckép. Sajátos kevéreke ez a félszeg visszahúzódnak, különösen olyankor, amikor a saját érdekeit kellene érvényesítenie – és a bátorságnak, ha úgy érzi: másképpen kell cselekednie, mint ahogy azt a körülötte lévők várnák tőle. Ez már igen korán megmutatkozik; gyermek- és ifjúkora úri Magyarországon, amikor eltér saját társadalmi rétege viselkedési normáitól. Nem kevésbé élesen nyilvánul meg később, amikor halkán, de vakmerően szembeszáll a szakma divatáramlataival és következetesen a maga útját járja. Miközben a családi háttér anyagi gazdagságot nyújtott élete indulásakor, ő szellemi ébredésének első percétől kezdve mindvégig együttértzett azokkal, akik nélkülöznek, s akik rosszabb esélyt kaptak az induláshoz. Mindig mentes volt a sznobságtól és gőgtől. Gyerekként szívesen barátkozott a szegény sorsúakkal, felnőtként is emberi vonalomal, szellemi és erkölcsi érték szerint válogatta meg barátait, nem pedig származás vagy rang szerint. Scitovsky Tibor édesapja, akit mélységesen tisztelt és szeretett, az emelkedett konzervativizmus szemléletével tekintett a világra; ő maga viszont mindenkor a politikai spektrum másik vonulatához, a liberális gondolkodáshoz állt közel.

Mennyire más ez az ember, akit a könyv lapjairól megismerünk, mint a mai közgazdász világszakmán leginkább eluralkodott embertípus: a beszűkült látókörű szakbarbár. Scitovskyban nyomát sem találni a sok kutatóra elég általánosan jellemző szellemi egy-

* A napokban jelenik meg a Közgazdasági Szemle Alapítvány által kiadott első könyv, Scitovsky Tibor memoárja. A kötethez Kornai János írt előszót, amelyet most teljes terjedelmében közlünk. Szerkesztőségünk bízik abban, hogy a nemzetközi híré tudós lebilincselő visszaemlékezéseinek közreadását követően további könyvek kiadására vállalkozhat a közgazdaságtudomány legfontosabb területeiről.

oldalúságnak. Elemzőképességét gazdagítja a történelem, a filozófia, a szépirodalom és a pszichológia ismerete. Scitovsky Tibor számára a zene, a jó könyv, a szép festmény, a finom ízléssel berendezett ház, a nemes vonalú épület nem kisebb szellemi élvezetet okoz, mint egy jól megfogalmazott akadémiai dolgozat. A hazuról hozott és egy életen át gyarapított műveltség és kultúra formálja ízlését, és szerez számára minden életkorban új örömeket.

Még egy eltérés a közgazdászszakmán elterpeszkedett jellegzetes magatartástól: az írásból hiányzik a nagyképűség és fontoskodás. Helyette egyéni humor szövi át; nem bántó, inkább megbocsátó ironia és jó adag önironia. Ez utóbbi is ritka erény akadémiai körökben.

Kritikus szemmel végigolvasva a könyvet, egy komoly hiányosságot találtam benne. Aki történetesen nem tudná más forrásból, ebből az önéletrajzból nem tudja meg: milyen jelentős közgazdász Scitovsky Tibor. A szerénység és az imént említett, oly rokonszenves önironia lefogja a szerző kezét. Éppen csak itt-ott érzékelteti, mivel járult hozzá a közgazdaságtudományhoz. Nem egy előző feladata ezt a hiányt pótolni, de legalább néhány rövid információ erejéig szeretném kiegészíteni a könyvből nyerhető ismereteket.¹

Scitovsky Tibor egyik érdeklődési köre a jóléti közgazdaságtan, amelynek egyik klasszikusává vált. Szemléltetésképpen kiemelném a következő gondolatát: a méltányos elosztásnak az *alapvető* szükségletek kielégítését kell biztosítania mindenki számára. Ha ez megtörténik, a társadalom képes elfogadni nagyobb jövedelemegyenlőtlenséget. Ha viszont érzékelhető, hogy a lakosság egyes csoportjai még egyik-másik alapvető szükségletüket sem képesek kielégíteni, akkor az aránylag kisebb mértékű jövedelemegyenlőtlenség is erkölcsi felháborodást kelt. Olyan megállapítás ez, amely különösen időszerű a mai Magyarországon, a jóléti állam reformjának időszakában.

Talán nem egyedül velem történt meg, hogy hosszú időn át anélkül használtam az „ármeghatározó” *versus* „árelfogadó” (*price-maker versus price-taker*) megkülönböztetést, hogy tudtam volna, ez Scitovsky elméleti teremtménye – mígnem valamikor szabadkozva ő maga hívta fel rá a figyelmemet. Úgy járt, mint nem egy nagy alkotó: gondolata olyannyira behatolt a szakmai köztudatba, annyira közkinccsé vált, hogy már feledésbe borult, ki is hozta létre. Öröm ez a dicsőség annak, akinek a művével megtörténik, bár bizonyára hiányzik is neki, hogy nem hivatkoznak rá. Scitovsky e munkájával (akárcsak több más írásával) fontos kérdőjelet tett az addig kétségbevonhatatlan egyensúlyelmélet tételei után. Kétségbe vonta az eladó–vevő magától értetődőnek tartott szimmetriáját. Érzékelt, milyen problémát okoz az eladó és a vevő döntését megalapozó információ, és az elsők között (vagy talán elsőként) fogalmazta meg az információs aszimmetria jelenségét, bár nem használta még ezt a ma már elterjedt kifejezést. Ezzel a munkájával kapcsolatban is elmondható, amit az önéletrajz is megemlít: nemcsak az lehet baj, ha egy gondolat elkésik, hanem az is, ha túl korán érkezik, mert elfogadására még nem készült fel a tudományos közszellem; még nem rendült meg eléggé a korábbi felfogás iránti bizalom.

Ez újra és újra elmondható Scitovsky számos kutatási eredményéről. Sok olyan kérdésrődben vágott ösvényt, amelyet utána egy időre újra ellepett a bozót, s ahol csak

¹ Peter E. Earl tanulmánya összefoglaló áttekintést nyújt Scitovsky Tibor közgazdasági munkásságáról. (Megjelent a *New Horizons in Economic Thought* c. kötetben. Szerkesztő: Warren J. Samuels–Elgar Aldershot, 1992.) A legfontosabb szakmai életrajzi adatok megtalálhatók M. Blaug kötetében: *Great Economists since Keynes*. (Harvester Press, Brighton, 1985).

Tanulságos bepillantást enged saját kutatói munkásságába Scitovsky rövid szakmai önéletrajzi írása, a *Hindsight Economics*, amely a *Quarterly Review Banca Nazionale del Lavoro* című folyóiratban jelent meg. (No. 178. Sept. 1991. 251–270. o.)

jóval később nyitottak szélesebb, jól járható utakat. Talán még mindig nem érett meg a közgazdászszakma annak a nagy erejű gondolatmenetnek a befogadására, amelyet az *Örömtelen gazdaság* című munka fejtett ki. Itt Scitovsky kísérletet tesz a pszichológia és a közgazdaságtan integrációjára. Ez a könyve egyszerre kritikája a közgazdasági főáramlat hasznossági elméletének és a mai fejlett világ valóságának, különösen az átlagamerikai életformájának. Felhívja a közgazdasági elmélet művelőinek a figyelmét például arra, hogy a legnagyobb örömet tulajdonképpen nem a maximális kielégülés okozza, hanem a stimuláltság, a felajzottság, a kielégülésre várás. Megvilágítja a változatosság, az újszerűség szerepét az emberi örömmézésben és boldogságban. Eközben sok bíráló szót ír, méltósággal és szinte visszafojtott iróniával, azokról, akik nem képesek önmagukat megóvni az unalomtól és az anyagi jólét hajszolása közben nem találják meg a jókedv és boldogság számos egyszerű és szép eszközét, holott azok megszerzése nem is lenne igazán pényzkérdés.

Azok számára, akik olvasták Scitovsky közgazdasági munkáit, figyelemreméltó pluszt ad az önéletrajz: ha csak egy szűk résen át is, de belepillanthatunk a szellemi alkotás folyamatába. „Már gyerekként megfigyeltem valamit, amikor a szüleim magukkal cipeltek a bevásárló körútjaikra, s az összes európai főváros régiségkereskedéseit bejártam velük – írja a könyvében. – Ezekben a régiségboltokban mindig az eladó állapította meg a portékájának az árát.” Milyen sok gyerek tehetett hasonló megfigyelést, sokféle kereskedésben, amikor a szüleit kísérte a bevásárlási körúton, de Scitovsky az egyedüli, akit ez az élmény a „*price-maker-price-taker*” elmélet megalkotásáig vitt el. Az indító élmény egy hétköznapi esemény, amelyet millióan tapasztalnak. Ahhoz azonban tudós általánosító készség kell, hogy meglássa ebben a közgazdaságilag fontos jelenséget, és hogy belehelyezze a szakmai gondolkodás kontextusába. Hasonlóképpen követhető nyomon az önéletrajzból az *Örömtelen gazdaság* fogantatása. Hogyan ágyazódik bele a könyvben kifejezésre jutó filozófia a szerző gazdag és művelt életformájába. Hogyan vág össze – friss olvasási élmények alapján – a szerző sok korábbi tapasztalati megfigyelése (és önfigyelése) a modern pszichológia új kutatási eredményével, szinte egy csapásra kitöltve sok fehér foltot a fogyasztói elmélet térképén. Scitovsky példát mutat abban, hogy a közgazdaságtan professzora napjainkban is lehet nem csupán a szó szűk értelmében vett közgazdász, hanem *társadalomtudós*.

Scitovsky Tibor nem forradalmára a tudománynak, aki radikálisan szakítana a korábbi felfogással. Ám azok közé sem tartozik, akik nyugodt lelkiismerettel úszkálnak a főáramlatban, s csak arra ügyelnek, hogy ki ne maradjanak a sodrásból. Fél lábbal benne van a főáramlatban, fél lábbal újra és újra kilép belőle. Már ez is elég azonban ahhoz, hogy csak az igazán nyílt gondolkodók, egy Arrow, egy Sen vagy egy Hirschman üdvözlőjék munkáit teljes lelkesedéssel, s a többiek nagy tisztelettel, de kissé idegenkedve fogadják gondolatait. Scitovskyt a hivatalos elismerések is a század nagy közgazdászai között tartják számon, de gondolatai nem gyakoroltak olyan széles körű hatást, mint amilyent megérdemelték volna, és mint amekkora hatás igazán ráfért volna korunk közgazdaságtudományára. Ő tudatában van annak, hogy eszméinek és eredményeinek terjedése hol és milyen korlátokba ütközött; ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy kitarson elméletei és saját műfaja, saját stílusa mellett.

Amikor e kötet szerkesztői megkérdezték a szerzőt, milyen címet szeretne adni az emlékirat magyar kiadásának, saját gyerekkori mondását választotta: Egy „büszke magyar” emlékiratai. Helytálló lenne fordítva is: Magyarország büszke lehet arra, hogy olyan fia van, mint Scitovsky Tibor.